

Навроцький Василь Миколайович,

доцент, доцент кафедри цивільного права
кафедри Теорії та історії держави і права
юридичного факультету Інституту управління та технологій
Державного університету інфраструктури та технологій,
м. Київ, Україна

Бендера Ірина Леонідівна,

завідувач лабораторії кафедри цивільного права
юридичного факультету Інституту управління та технологій
Державного університету інфраструктури та технологій,
м. Київ, Україна

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У статті висвітлено сучасний екологічний стан України, проблеми взаємовідносин людини і природи, основні джерела забруднення оточуючого середовища і пошук шляхів гармонізації відносин природи і суспільства.

Ключові слова: екологічні проблеми, природні ресурси, забруднення, антропогенні зміни.

На початку XXI століття Україна посідає одне з перших місць у світі за рівнем споживання енергії, води та інших ресурсів на одиницю ВВП, обсяги промислових відходів на душу населення перевищують аналогічні показники багатьох країн. Водночас країна має значний і різноманітний природно-ресурсний потенціал, який протягом тривалого історичного періоду зазнавав масштабної екстенсивної експлуатації. Внаслідок цього ресурси значною мірою виснажені і деградовані, потребують дбайливого ставлення та ощадливого використання. Особливо це стосується земельних, лісових і водних ресурсів.

Ресурсна зорієнтованість економіки країни визначає постановку проблеми. Україна вкрай неефективно та витратно споживає більшість з природних ресурсів. Енергоємність ВВП України в 2,6 рази більша за світовий. Рівень забезпечення водними ресурсами України значно нижче світового і європейського. Показник забезпеченості водними ресурсами в розрахунку на одного жителя в Україні майже в 7 разів менше світового. Водночас Україна відзначається надмірним водоспоживанням, високим рівнем водомісткості національної економіки, який у 2,5 рази перевищує світовий рівень.

Земельні ресурси країни внаслідок тривалої екстенсивної експлуатації зазнали масштабної деградації, потерпають від різних видів ерозії. За рівнем розораності території Україна посідає перше місце в Європі. Сільськогосподарські угіддя займають 68,9 % території країни, з них 80 % припадає на частку ріллі. Показник розораності території України в 5 разів вище

© Навроцький В.М., Бендера І.Л., 2018

середньосвітового, однак ефективність використання земель є надзвичайно низькою. З одного гектара сільськогосподарських угідь у країні отримується в кілька разів менше продукції, ніж у Західній Європі. Зокрема, володіючи 31 млн. га орних земель (найвищий показник у Європі) та віковими традиціями ведення сільського господарства, країна за відсутності концепції розвитку та довгострокової перспективи, натомість покладаючись на короткотермінові регулятивні механізми ринку, втрачає родючість ґрунту, традиції землекористування та сільське населення як основу стабільності та продовольчої безпеки.

Антропогенне та техногенне навантаження на довкілля в кілька разів перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу. Це, в свою чергу, визначає низьку тривалість життя в Україні, яка у 2017 році склала 68,8 років, що значно нижче показників розвинутих країн. Аналіз динаміки чисельності населення України за 2000-2017 рр. свідчить про його щорічні втрати на 669 тис. осіб.

Надмірно високий рівень забруднення підприємствами гірничо-видобувної, металургійної, хімічної промисловості, енергетичного сектору за роки незалежності не вдалося знизити. Україна має найвищий в Європі рівень вирубування лісів. Близько 15 % території України з населенням понад 10 млн. осіб перебуває у критичному екологічному стані. Щільність викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря останнім часом становить понад 130 кг на кожного мешканця, що в кілька разів перевищує зазначений показник у розвинутих країнах світу.

Масштабна тривала експлуатація природно-ресурсного потенціалу призвела до загострення екологічної ситуації в країні та не забезпечила відповідного економічного розвитку (рівень ВВП на одну особу в Україні в 2017 році становив трохи більше 44 % середньосвітового). На світових ринках за Україною закріплюється роль сировинного регіону. Основу товарного експорту становить продукція природоємних, екологічно-шкідливих, низько-технологічних галузей. Значну загрозу становить експортна спеціалізація сільського господарства на вирощуванні культур, які особливо виснажують ґрунти. Понад те, загальна зорієнтованість виробництва товарів на зовнішній ринок робить його чутливим до коливання цін. Водночас, у структурі імпорту значну частку становлять енергоносії, що, в свою чергу, створює загрозу для національної безпеки та збалансованого розвитку України.

Серйозною проблемою є нерівномірність територіальної концентрації виробництва. Поєднання в одних і тих же високо урбанізованих районах значних масштабів концентрації промислового та сільськогосподарського виробництва призводить до значної антропогенної зміни навколишнього середовища, забруднення, руйнування і деградації всіх складових компонентів довкілля.

В Україні надзвичайно високий рівень зношеності основних виробничих засобів, що зумовлює посилення ймовірності техногенних аварій зі значними негативними екологічними наслідками.

Гострою проблемою є зростаюча соціальна нерівність. За межею бідності

знаходиться все більше громадян України.

На окрему позицію в цьому переліку екологічних проблем слід поставити екологічні проблеми, пов'язані з аварією на ЧАЕС, негативні наслідки якої не мають світових аналогів.

Україна до цього часу не реалізувала повною мірою свій потужний соціально-історичний, культурний, трудовий і освітній потенціал та втратила частину традиційних цінностей щодо ощадливого використання природних ресурсів. Високий загальний рівень освіченості населення є потужною складовою потенціалу розвитку країни, проте рівень знань про збалансований розвиток залишається у зародковому стані. Багато в чому це пов'язано з неефективним впровадженням Концепції екологічної освіти в Україні та Стратегії ЄЕК ООН з освіти для збалансованого розвитку.

Ще одним нереалізованим ресурсом країни є недостатнє залучення наукового потенціалу. Країна, в якій ідеї В.І Вернадського і С.А. Подолинського закладали світові підвалини уявлень про збалансований розвиток, наразі не реалізувала їх у державній політиці та управлінні.

Через брак політичної волі вищого керівництва країни екологічна складова розвитку не стала пріоритетом державної політики України. Формуванню та ефективній реалізації екологічної політики заважають також політична нестабільність і недостатність нормативно-правової бази. У сфері планування розвитку існують значні проблеми. Не вдається інтегрувати екологічну складову в національних і регіональних планах і галузевих програмах, внаслідок чого спостерігається істотна залежність між економічним зростанням і пов'язаним з ним тиском на довкілля.

Можливості реального впливу громадськості на прийняття екологічно значущих рішень відсутні, в тому числі через такі причини:

- ці рішення приймаються потайки та кулуарно, громадськість дізнається про них, як правило по факту початку робіт;
- в Україні відсутні законодавчі норми, які б зобов'язували чиновників керуватися думкою громадськості. Практика показала, що тільки завдяки неймовірним зусиллям громадськість може вплинути на екологічно значущі проекти.

Для сучасної політичної еліти України проблеми раціонального природокористування, екобезпеки та збереження природи не є пріоритетними, що обумовлено формуванням влади великим бізнесом. У Європі це неможливо, тому що громадяни навчилися боротися за свої права, не допускати до влади бізнесменів. Партії в цих країнах віддзеркалюють інтереси громадян, а не інтереси бізнесових груп.

Тривалий період ігнорування урядом України пріоритетності питань збереження природи призвів до правового нігілізму в питанні дотримання вимог природоохоронного законодавства, який потужні бізнесові структури сприйняли як сигнал до подальшого ігнорування вимог природоохоронного законодавства. Це призвело до того, що почала набирати силу лобістська діяльність бізнесових структур, спрямована на те, щоб зменшити кількість природоохоронних вимог для певного напрямку бізнесової діяльності.

Ігнорування вимог природоохоронного законодавства з боку політичної еліти у процесі прийняття управлінських рішень стало сигналом для бізнесу в усіх галузях економіки щодо неврахування екологічних пріоритетів у власній діяльності як на стадії стратегічного планування, так і в короткострокових планах.

Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики до 2020 року», ухвалений Верховною Радою України 21 грудня 2010 року став суттєвим кроком України у виконанні головного зобов'язання в екологічній сфері в рамках реалізації пріоритетів Порядку денного Асоціації (ПДА) Україна - ЄС і створив можливості для повноцінної реалізації цілей та завдань екологічної політики.

Таким чином, нова редакція Стратегії національної безпеки України значну увагу приділяє екологічним питанням і це є важливим позитивним зрушенням. Однак екологічна складова цієї Стратегії не повністю узгоджена з цілями та завданнями, визначеними Законом України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики до 2020 року», зокрема, в частині, збереження біорізноманіття, розвитку природно-заповідного фонду, збереження та відтворення лісів тощо. Стратегія також відзначається відсутністю конкретно встановлених цілей і механізмів їх досягнення, а розроблення та впровадження механізму її моніторингу гальмується. До цього часу Кабінетом Міністрів України не запроваджені показники (індикатори) стану національної безпеки, згідно з якими має оцінюватися розвиток ситуації в різних сферах національної безпеки, зокрема у сфері охорони довкілля, як це і передбачалося зазначеним Указом Президента України та викликами екологічно безпечного життя людини.